

Mevlana'nın Mesnevî'sinde Dört Halife

Ali AKSU*

Özet

Biz bu çalışmamızda Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde dört halifeyi ele aldık. Mevlânâ'nın onları hangi konularla işlediğini ortaya koymaya çalıştık. Mevlana, söz konusu eserinde dört halife içerisinde en çok Hz. Ali ve Hz. Ömer'e değinmektedir. Onlardan sonra da Hz. Ebü Bekir ile Hz. Osman'ı zikretmektedir. Mevlana'nın ele aldığı konular, daha çok ahlak ve tasavvuf ağırlıklıdır. Yoksa Mevlana dört halife hakkında bizim bildiğimiz siyasi, sosyal ve askerî olaylara neredeyse hiç değinmemektedir. Dört halife konusunda ortak nokta, Mevlana'nın onlara değer vermesidir. Mevlana Mesnevî'sinde Hz. Ebü Bekir'i Mi'rac olayı ve siddik lakabını alışı; Hz. Ömer'i devlet başkanı olmasına rağmen sade yaşamı ve âdil oluşu; Hz. Osman'ı bir yerde Resulullah'ın çıktığı minbere oturuşu ve Hz. Ali'yi ise Allah'a bağlılığı, savaşçı ve ilmin kapısı oluşu gibi konularla zikretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Ebü Bekir, Ömer, Osman, Ali.

Abstract

We dealt with in this article four caliphs in the Mawlana's Masnavi. We brought up Mawlana tackled them in which issues. Mawlana respectfully deals with in his book almost Ali and Omar, later Abu Bakır and Othman. Issues that Mawlana dealt with are moral and mystical issues rather than being political and military. Mawlana doesn't deals with almost political and military issues which we know from Islamic history. Share point about four caliphs is Mawlana's appreciate all of them. Mawlana in his Masnavi deals Abu Bakır with Mi'rac event and getting Siddik (affirmation) nickname; Omar with simple though he was president and just; Othman in one place sitting of pulpit which Prophet Muhammad sit on it; and Ali with devotion to God, being fighter and door of knowledge

Key Words: Mawlana, Masnavi, Abu Bakır, Omar, Othman, Ali.

* Doç. Dr., CÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları ABD Öğretim Üyesi
(aaksu@cumhuriyet.edu.tr).

Hulefâ-yi Râşidîn hemen hemen bütün divan ve mesnevîlerde konu edilmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn söz konusu eserlerde siyasî ve askerî olaylardan ziyade daha çok menkıbe türü, ahlakî değerleri ön plana çıkaran konularla gündeme gelmektedir. Mevlânâ da Mesnevî'sinde Hulefâ-yi Râşidîn'den bahsederken buna genellikle uyduğunu söyleyebiliriz.

Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde dört halifenin konumu ile ilgili bilgi vermeden önce, neden böyle bir konu seçtiğimiz hususunda bir şeyler söylemek sanırım gerekmektedir. Bilindiği üzere Mevlânâ ölümsüz eseri Mesnevî'sinde canlı cansız pek çok varlığı konu edinmektedir. Canlılar arasında insanlar ve hayvanlar; insanlar arasında da peygamberler, peygamberimiz, hükümdarlar, tarihi şahsiyetler gibi üst tabakadaki gruplar gelmektedir. Sosyal tabakalar açısından alt sıralarda yer alan köleler, halayıklar, işçiler, hizmetliler gibi pek kişi hikâyelerde konu edilmektedir. Bunlarla ilgili günümüzde yeni müstakil çalışmaların yapılması sevindiricidir.¹ Mevlânâ bazı hikâyelerinde zaman zaman tarihi şahsiyetler içerisinden Râşid Halifeleri de konu edinmiştir. İşte bu istek ve amaç, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde dört halifenin hangi konularda gündeme geldiğini ortaya koymamıza vesile olmuştur.

Mesnevî'de dört halife konusuna geçmeden önce eser hakkında muhtasar bir tanıtımda bulunmak sanırım yararlı olacaktır. Mesnevî'nin ne zaman yazılmaya başlandığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yaklaşık 1264'lü yıllarda yazım halinde olduğunu söyleyebiliriz. Hüsameddin Çelebi'ye irticalen yazdırılan Mesnevî'de muhteva ve şekil açısından sistematik bir yöntem takip edilmemiştir.

Mevlânâ her cildin başına yazdırdığı dibâcelerde eserin konu ve muhtevasını genel anlamda ortaya koymuştur. Mesnevî'deki tasavvufî düşüncenin temelini sûret (zahir) ve mâna (bâtın) ilkesi oluşturmaktadır. Eserde ifade edilenleri bu bağlamda okumak gerekir. Hikâyelerde konunun temel unsurlarını insanın fiil, tecrübe ve müşahedeleri oluşturmaktadır. Hikâyeler insana, içinde yaşadığı manevî gerçekliği kavrama konusunda rehberlik etmektedir. Vakıya uygunluk, olması gerekeni işaret ve itibarilik Mesnevî hikâyelerinin üç temel özelliğidir.²

Mevlânâ, meşhur eseri Mesnevî'sinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den zaman zaman bahsetmektedir. Ancak

¹ Konuyla ilgili bkz., Ali Osman Koçkuzu, *Mesnevî'de Hz. Peygamber, Hadislere Yapılan Atıflar*, İstanbul 2006; Güler Dilâver, "Mesnevî'de Hz. Peygamber", *Aşina Dergisi*, Ankara 2007, yıl: IX, sayı: XXV, s. 51-52.

² Mesnevî hakkında daha geniş bilgi için bkz., Semih Ceylan, "Mesnevî", *DİA.*, Ankara 2004, XXIX, 320-334.

dört halife hakkında verilen bilgiler, bizim İslam tarihinden bildiğimiz gibi siyasi, askeri ve sosyal olaylarda geçtiği şekilde değil daha çok menkıbe türündendir. Burada önemli olan, Mevlânâ'nın eserinde dört halifeye yer vermesidir.

Mevlânâ'nın mezhebinin ne olduğu konusunu araştırmadık. Sanırım araştırmak da zaten bizim konumuz değildir. Ancak alanında uzman kimseler tarafından yapılan çalışmalarda onun Şii olmadığı³, belki yaşadığı coğrafyanın etkisiyle Hz. Ali ve onun soyuna karşı daha çok muhabbet duyduğu söylenebilir. Eğer Şii olsaydı, Hz. Ali'nin dışındakilerden bahsetmemesi, bahsetse dahi olumsuz şekilde zikretmesi gerekirdi. Hâlbuki Mevlânâ, Hz. Ali gibi Peygamberimiz'in diğer aziz dostlarını da sevmekte ve eserlerinde onlardan bahsetmektedir. Mevlânâ, gerek Mesnevî'de gerekse Dîvân-ı Kebîr'de dört halifeyi çok kez zikretmektedir. Bu anlamda Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir'den Mesnevî'de on yerde, Dîvân-ı Kebîr'de sekiz yerde; Hz. Ömer'den Mesnevî'de on sekiz yerde, Dîvân-ı Kebîr'de yirmi yerde, Hz. Osman'dan Mesnevî'de dört yerde, Dîvân-ı Kebîr'de sekiz yerde, Hz. Ali'den Mesnevî'de kırk bir yerde, Dîvân-ı Kebîr'de yirmi üç yerde bahsetmektedir. Biz burada makale düzeyini aşmamak için sadece Mevlânâ'nın Mesnevî'si bağlamında onun dört halife ile ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

I - Hz. Ebû Bekir

İlk müslümanlar arasında yer alan Hz. Ebû Bekir, pek çok özelliği ile tanınmaktadır. Yoksul ve ihtiyaç sahibi insanlara yardımından, köleleri özgürlüğe kavuşturmasından tutun da Allah Resulüne olan sevgisi, saygısı ve insanları kendisi vasıtasıyla İslam'a girmelerine sebep olmasına kadar pek çok güzel yönleriyle meşhurdur. Ancak bütün bunlara rağmen o, herkesin Allah Resulünün Mi'rac'ta Allah ile görüştüğüne inanmakta zorlandıkları bir anda Hz. Muhammed'e hiç tereddüt göstermeksizin kabul etmesiyle daha çok bilinir. Gerçekten Hz. Ebû Bekir'in Mi'rac Hadisesi karşısındaki tutumu, Hz. Peygamber'e olan bağlılığının ve iman gücünün çok önemli bir göstergesidir. Hz. Peygamber İsrâ ve Mi'rac'tan bahsedince bazı müşrikler Hz. Ebû Bekir'e gelerek, güyâ Hz. Peygamber'in çok önemli bir açığını yakalamışçasına, onun geceleyin Mescid-i Aksâ'ya gittiğinden ve orada namaz kılıp Mekke'ye geri döndüğünden bahsettiğini söylediler. Müşriklerin ümidi ve beklentisi, bu olayın Hz. Ebû Bekir tarafından kabul edilemeyeceği şeklinde idi. Fakat Hz. Ebû Bekir, "Eğer bunu Muhammed söylüyorsa doğru-

³ Mevlânâ ne Şii ne de Mu'tezilî idi. O, Ehl-i Sünnet idi. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Şefik Can, *Mevlana, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul 1995, s. 282 vd.

dur" karşılığını verdi. Bu yüzden de "siddik" lakabını aldı.⁴ Mevlânâ, eserinde Hz. Ebû Bekir'i bu hususuyla zikretmektedir. el-Emin sıfatına sahip olan Hz. Peygamber, ümmetini de güvenilir yetiştirmiştir.

Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir'i mucizeye inanma konusunda Ebû Cehil ile mukayese yapmaktadır:

Ebû Cehil, kin güden Oğuz Türkü gibi Peygamber'den bir mucize istedi. Ama Allah'ın Siddik'ı (Ebû Bekir) mucize istemedi; bu yüzün sahibi, gerçekten (hak) başka bir şey istemez, dedi.⁵

Beden dili açısından bir insanın yüzü, onun yalancı ya da güvenilir bir kimse olup olmadığını ortaya koyar. Mevlânâ'nın bu gerçeğe dikkat çekmesi önemlidir.

Mevlânâ'nın Hz. Ebû Bekir'in Mîrac Olayını hiç tereddüt göstermeksizin kabul etmesi ve onaylaması olayına değinmesi gerçekten önemlidir. Ebû Bekir'in belirtilmesi gereken pek çok yönü ve özelliği bulunurken Mevlana'nın onun bu yönünü gündeme getirmesi, edebiyat eserlerinde bunun bir gelenek haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçi Ebû Bekir edebiyat eserlerinde siddik olmasının yanında Hz. Peygamber'in mağara dostu olması özelliği ile de zikredilmektedir. Mevlana'nın dışında bazı edebiyatçılar da Ebû Bekir'i bu özelliğiyle zikretmektedirler. Örneğin Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Yesevî'nin, Ebû Bekir'i zikretmesini şöyle tarif etmektedir:

"Gördüğü zaman inanan Ebâ Bekr-i Siddik'dır

Üstün olup dayanan Ebâ Bekr-i Siddik'dır...

Kul Hoca Ahmed tasdik eyle mağara dostunu ayrı tut

Âriflikte bil sâdik Ebâ Bekr-i Siddik'dır".⁶

Kezâ Yusuf Has Hacib de meşhur Kutadgu Bilig adlı eserinde Hulefâ-yi Râşidîn ile ilgili bölümde Hz. Ebû Bekir için "gönlü dürüst, siddik" ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca onun, Resûlullah'ın gönlünü

⁴ Ali Aksu, "Asr-ı Saadet ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları, *CÜİFD.*, Sivas 2001, cilt:V, sayı: 2, s. 231; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA.*, İstanbul 1994, X, 101. Ayrıca Hz. Ebû Bekir hakkında bkz., Abbas Mahmud el-Akkad, *Hz. Ebû Bekir: Şahsiyeti ve Dehası*, trc., Ali Özek, İstanbul 1968; M. Hüseyin Heykel, *es-Siddik, Ebû Bekr*, Kahire 1964; İbrahim Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, Ankara 1996; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA.*, İstanbul 1994, X, 101-108.

⁵ *Mesnevî ve Şerhi*, Şerheden, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1985, IV, 53.

⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, İstanbul 1976, I, 281.

kazanabilmek için malını ve canını feda eden birisi olduğunu da şu ifadelerle belirtmektedir:

"Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi; yanındaki müşavirleri bunlar idi.

İkisi kayınbabası, ikisi damadı idi, bunlar halkın en iyisi ve en seçkini idiler.

Başta herkesten önce Tanrı'ya inanmış, gönlü ve dili dürüst (sıddîk) olan Ebû Bekir gelir.

Malını, tenini ve canını fedâ etti; dileği ancak Peygamber'in rızası idi".⁷

Bir başka Türk edebiyatçısı olan Edip Ahmed Yükneki de meşhur eseri Atabetü'l-Hakâyık'da Ebû Bekir'i ilk sırada zikretmektedir. Edip Ahmed, dört halife hakkında kendilerine verilen lakapları zikrederek anmaktadır. Ancak Hz. Ebû Bekir için sıddîk lakabı yerine yine onun kadar meşhur olan ve Resûlullah'ın "Sen Allah'ın cehenemden azâd ettiği kimsesin" sözünden⁸ hareketle "Atîk" (Azad edilmiş) lakabını zikretmektedir.

"Onları anmaktan hiçbir zaman usanmam

Biri Atîk, diğeri Fârûk, üçüncüsü Zî'n-Nüreyn

Dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali'dir."⁹

Mevlânâ, çokça değinmesi bakımından eğer sıralamak gerekirse dört halife içerisinde Hz. Ebû Bekir'i, Hz. Ali ve Hz. Ömer'den sonra üçüncü sırada zikretmektedir.

II - Hz. Ömer

Hz. Ömer, edebiyat eserlerinde daha çok Hz. Peygamber'in "Allahım! İki Ömer'den biri ile bu dini aziz et" duası sonucu müslüman oluşu ve çoğunlukla da adaleti ile gündeme gelmektedir. Meşhur Türk edebiyatçılarından Ahmed Yesevî de bunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

"İkinci dost olan adaletli Ömer'dir

Müminlikte dost olan adaletli Ömer'dir...

Şeraiti gözeten tarikatı doğru tutan

Hakikati iyi bilen adaletli Ömer'dir..."¹⁰

⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev., R. R. Arat, Ankara 1994, bb. 49-62.

⁸ Tirmîzî, *Menâkıb*, 16.

⁹ Ali Çavuşoğlu, "İslamî Türk Edebiyatının İlk Ürünlerinde Hulefâ-yı Râşidin", *İstem Dergisi*, Konya 2005, yıl:3, sayı: 6, s. 240.

¹⁰ Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, yayına hazırlayan, Hayati Bice, Ankara 1993, s. 62.

Mevlânâ da eserinde hemen hemen Hz. Ömer'i aynı konularda gündeme getirmektedir. Ayrıca Mevlana yukarıda da söylediğimiz gibi eserinde Hz. Ali'den sonra en çok Hz. Ömer'den bahsetmektedir. Mevlânâ Mesnevî'sinde Râşid Halifeler'den Hz. Ömer ile ilgili pek çok hikâyeye anlatmaktadır. Şimdi ona hangi konularda yer verdiğini belirtelim.

a-Rum Elçisinin Hz. Ömer'in Yanına Gelmesi ve Ondaki Yüce Hasletleri Görmesi

Mevlânâ, anlattığı hikâyelerden sonra bunlardan derslerin alınmasını istemektedir. Hz. Ömer ile ilgili Mevlânâ, ilk olarak Rum elçisinin halifenin huzuruna gelmesi ve onun yüce vasıflarını görmesiyle başlamaktadır. Hikâyeye Hz. Ömer'in zamanında Medine'ye gelen Roma elçisinin Hz. Ömer'i mükellef bir sarayda bulacağını sanırken ovada, bir hurma ağacının altında yatıp uyurken bulması hakkındadır. Ancak Mevlânâ diğer hikâyelerde olduğu gibi burada da olayı âyetlerle, hadislerle, hal, makam gibi tasavvuf terimleriyle yaratılışı, Allah'ın tasarruf ve tedbirini, her varlıktaki hikmet ve kudretini, vahyi, can ve akıl gözünü, cebir ve ihtiyarı, yaratılıştaki tekâmül, mananın lafza sığmayacağını kendine has o fevkalâde tahkiye üslubuyla anlatmaktadır.

Rum elçisinin Hz. Ömer'in huzuruna gerçekten gelip gelmediğini, geldiyse böyle bir olayın yaşanıp yaşanmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Bizim kesin olarak bildiğimiz şey ise, Mevlana'nın, Rum elçisinin diliyle Hz. Ömer'in tasvir etmesinin gerçekliğidir. Rum elçisinin Hz. Ömer'in yanına gelmesi muhtemeldir. Çünkü Hz. Ömer, bir devlet adamıdır. Elçilerin gelmesi de doğaldır. Ancak bundan sonrası yani Rum elçisinin Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerinin Mevlânâ'nın diliyle Hz. Ömer'i anlatması olarak değerlendirmekteyiz. Zaten Mesnevî de anlatılan olayların geneli de bu şekildedir. Şimdi hikâyenin kendisini görelim:

Kayser'den Hz. Ömer'e, engin çölleri aşarak bir elçi geldi, Medine'ye ulaştı.

Medinelilere, "Ey ahali! Halifenin köşkü nerededir? Gösterin de atımı, eşyayı oraya çekeyim.

Topluluk, onun köşkü yoktur ki, Ömer'in köşkü, apaydın canı dedi.

Emirdir diye adı sanı yayılmıştır ama, yoksullar gibi bir kulübeciği vardır onun.

A kardeş sen onun köşkünü nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş senin.

Gönül gözünü kıldan temizle, hastalıktan arıt da sonra onun köşküne göz dik.¹¹

Önceden hiç duymadığı bu sözleri duyunca Rum elçisinin özlemi daha da arttı.

Gözünü, Hz. Ömer'i aramaya dikti; eşyayı da yitirdi gitti, atı da.

O iş erinin izine düşmüştü, her yanda, deli gibi onu sormaktaydı.

Dünyada böyle adam da olabilir mi ki diyordu; can gibi, dünyadan gizlensin.

Ona kul köle kesilmek için aradı, taradı onu; zati arayan bulur.

Bir bedevî kadın, onu yabancı görünce, işte Ömer şuracıkta, o hurma ağacının altında, dedi,

Halktan ayrılmış, hurma ağacının altına gitmiş. Ağacın gölgesinde uyuyan Tanrı gölgesini seyret¹².

Rum elçisi Hz. Ömer'i gördükten sonra gerçekten şaşkınlığını gizleyememektedir. Çünkü o, gözünde ve kafasında bir kral aramaktadır. Ne var ki aradığı ve bulduğu devlet başkanı, gördüğü ve tanıdığı kraldan çok farklıydı. O hükümdar, halktan uzak, saraylarda, köşklere yaşamıyordu. Hurma ağacının altında yatıyordu; üstelik muhafızları da yoktu. Dolayısıyla Hz. Ömer, onun dikkatini daha çok çekti. Zaten hikâyede de Rum elçisi bu şaşkınlığını ve bir o kadar da gördüğü manzara karşısındaki memnuniyetini gizleyemedi:

Rum elçisi hurma ağacının olduğu yere yaklaştı, uzakta durdu; Ömer'i görünce titremeye başladı.

Elçiye, o uyuyandan bir heyet geldi; canında bir hoş hal belirdi.

Sevgiyle korku birbirine zıttır; fakat canında bu iki ziddin da birden belirdiğini duydu.

Kendi kendine ben padişahlar gördüm, dedi, sultanlar ululadılar, seçtiler beni.

O padişahlardan ne ürkütüm, ne korktum. Bu adamın korkusuysa aklımı kaptı gitti.

Aslanların, kaplanların buldukları ormanlara daldım; betim benim atmadı bile.

Bunca savaflara girdim; aslan gibi dövüştüm; Bunca yaralar aldım; bunca kişiyi ağır yaralarla yaraladım; gene de yüreğim başkalarından güçlüydü.

Bu adam, yerde silahsız yatıyor; benimse yedi azam da ondan tir tir titriyor, bu nedir?

¹¹ *Mesnevî*, I, 306.

¹² *Age.*, I, 308-310.

Bu Allah korkusu, halktan korkmak değil; şu hırkaya bürünmüş adamın korkusu değil bu.

Bu düşüncelere daldı da saygıyla elini kavuşturdu; bir zaman sonra Ömer uykudan uyandı, kalktı.

Elçi, Ömer'e tazimde bulundu, selam verdi. Hz. Peygamber, önce selam, sonra söz demiştir.

Ömer, selamını aldı, yanına çağırıldı, emir onu karşısına oturttu.

Korkmayın sözü, korkanlara sunulan yemektir; bu yemek, korkanların harcı olan bir yemektir.

Mevlânâ hikâyeyi elçinin Hz. Ömer'e can konusunda sorular sorması, Hz. Ömer'in de cevap vermesiyle devam ettirir. Ardından Mevlânâ can ile aklın mukayesesini yapmaktadır. Bu aynı zamanda Hz. Ömer ile Ebû Cehil'in mukayesesidir. Bilindiği üzere Resûl-i Ekrem'in "Ya Rabbi! İslâmiyet'i Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehil) ile güçlendir" şeklindeki duası sonucu Hz. Ömer'in müslüman olduğu, Ebû Cehil'in ise küfürde ısrar ettiği belirtilmektedir.¹³ Burada can, Hz. Ömer, akıl ise Ebû Cehil'dir.

Akla dayanan söz, inci olsa, mercan olsa cana ait bahis gene başkadır.

Can bahsi, bir başka duraktadır; can şarabının bir başka kıvamı vardır.

Akıl bahsinin iş gördüğü çağda bu Ömer, Ebû'l-Hakem'le¹⁴ sırdaştı.

Fakat Ömer akıldan cana gelince: Can bahsinde Ebû'l-Hakem, Ebû Cehil oldu gitti.

Ebû Cehil, can bakımından bilgisizdir ama duygu bakımından, akıl bakımından olgundur¹⁵.

b-Hz. Ömer Zamanında Yangın Olayının Meydana Gelmesi

Mevlânâ, Hz. Ömer'den bahsederken onun döneminde şehirde bir yangının meydana geldiğini hikâyemsi bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

Ömer'in döneminde bir yangın oldu; ateş, kuru odun gibi taşları bile yakıyordu.

Yapıları, evleri saran ateş, kuşların yuvalarını hatta havada uçarken kanatlarını bile yakmaya başladı.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1968, III, 269; Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA.*, İstanbul 2007, XXXIV, 44.

¹⁴ Ebû Cehil'in asıl adı Amr idi. Kureys'in Mahzûm kabilesine mensuptur. İslâmiyet'e düşmanlığı sebebiyle Ebû'l-Hakem olan künyesini Hz. Peygamber, Ebû Cehil olarak değiştirmiştir. Bkz., Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", *DİA.*, İstanbul 1994, X, 117-118.

¹⁵ *Age.*, I, 316.

Şehrin yarısı yalımlarla sarıldı; su bile bu ateşten korktu da şaşırıp kaldı.

Akılları başlarında olanlar ateşe kovalarla sular, varillerle sirkeler döküyorlardı.

Fakat ateş inadına artıyordu; ona sınırsızlık âleminden yardım gelmekteydi.

Halk koşarak Ömer'e gitti; bu yangın suyla sönmüyor dedi.

Ömer dedi ki: Bu yangın, Allah'ın delillerindendir; sizin nekeslik ateşinizin bir yalımıdır.

Suyla sirke de nedir? Benim soyumdansanız nekesliği bırakın, ekmek dağıtın.

Halk, zaten kapılarımızı açmışız, cömerdiz, fütüvvet ehliyiz biz dediler.

Ömer, adet olduğundan, geleneğe, göreneğe uydunuz da verdiniz; ellerinizi Tanrı için açmadınız;

Övünmek, söylenmek, nazlanmak için verdiniz; Tanrı'dan korkup çekindiğinizden, ona yalvardığınızdan vermediniz dedi.

Mal tohumdur, her çorak yere ekme; kılıcı, her kesicinin eline verme.

Din ehlini kin ehlinden ayrı tut; Tanrıyla oturup kalkanı ara, bul; onunla düş-kalk.

Herkes, kendi boyuna, kendi soyuna mal mülk verdi; o kunduz böceği, kendi aklınca bir iş ettim sandı¹⁶.

Mevlânâ'nın bahsettiği yangın olayı tarih kitaplarında da yer almaktadır. Mesela, İbnü'l-Esir, hicretin on dokuzuncu yılı olaylarını anlatırken (640) der ki: "Bu yılda, Medine'ye yakın Harûra Leyla'da yangın oldu; ateş su gibi aktı; Hz. Ömer sadaka verilmesini buyurdu; halk sadaka verdi, yangın söndü"¹⁷. Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre ise, Mevlânâ'nın bahsettiği yangın, yukarıda belirtildiği gibi gerçekleşmiş tarihi bir olay değildir. Ona göre söz konusu yangın, Peygamberimiz'in mucize olarak haber verdiği Medine civarında bir yanardağın patlaması ve lavların şehrin yakınlarına kadar akmasıdır. Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in şu hadislerinden bahsetmektedir:

"Hicaz'da ateş zuhûr etmeyince kıyamet kopmaz", "Hicaz arazisinden bir ateş çıkacak ve Şam civarındaki, Busra beldesinde bulunan develerin boyunlarını aydınlatacaktır"¹⁸. Tâhirü'l-Mevlevî, daha sonra da 654 yılında Medine'de bir depremin meydana geldiğini, civardaki dağlardan korkunç gürültülerin işitildiğini, yoğun bir

¹⁶ Age., I, 599-600.

¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, G. J. Tornberg, E. J. Brill 1968, II, 440.

¹⁸ *Mesnevî*, terceme ve şerh, Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul 1972, cilt:1, kitap:5, s.1713.

dumanın ortalığı kapladığını, İmam Cafer-i Sâdık'ın oğlunun mezarı civarına kadar geldiğini ve burada durup söndüğünü belirtmektedir.¹⁹ Bu tür rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmekle yetinelim. Ayrıca İslam tarihinde bu tür hadiselerin yaşandığına dair herhangi bilgi yoktur. Zaten hadislerin de değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca yoğun dumanın bir anlamda yangının İmam Cafer-i sâdık'ın oğlunun mezarının yanına kadar gelip burada sönmeye olayı da Şii eğilimi ortaya koymaktadır. Ancak burada belirtilmesi gereken şey, yangın olayının gerçekleşip gerçekleşmediği değildir. Mevlana'nın burada asıl belirtmek istediği husus, sıkça sadaka verilmesi, sadakanın da sadece Allah rızası gözetilerek verilmesidir.

c- Hz. Ömer'in Huzuruna Bir Hırsızın Getirilmesi

Mevlânâ "Karısını bir yabancıyla yakalayan sufi" başlığı altında Hz. Ömer döneminde bir hırsızın yakalanıp halifenin huzuruna getirilişi sırasında geçen bir konuşmayı vermektedir:

Ömer'in zamanında bir hırsız yakalandı; Ömer hırsız cellâda, ceza memuruna teslim etti.

O hırsız "Ey ülkenin efendisi" diye bağırdı; bu suçum, ilk suç, ilk defa işliyorum bu suç.

Ömer, hâşâ dedi, Allah ilk suçta kahrını yağdırmaz, ceza vermez.

Üstün lütfünü belirtmek için defalarca örter de sonunda, adaletini belirtmek için cezalandırır.

Böylece de bu iki sıfatın açığa vurulmasını, bunun müjde vermesini, diğerinin de korkutmasını sağlar".²⁰

Mevlânâ adamın hırsızlık yapmasını kocasını aldatan sufinin karısına benzetmektedir. Çünkü sufinin karısı kunduracıyla defalarca birlikte olur, sonuçta sufi karısının hallerinden şüphelenir. Bir defasında sufi eve erken gelir ve karısını kunduracıyla yakalar. Hırsız, kendisinin hırsızlığı ilk defa yaptığını belirtir. Ama Mevlânâ'ya göre bu ilk değildir. Çünkü Allah ilk yapılan hırsızlığı da diğer günahları da örter ki bundan vazgeçsin diye. Suçu defalarca işleyen buna alışır artık suç işlemek kolay gelir. Ancak sonunda yakalanır ve ahirette cezasını görmeden dünyada görür. Burada Hz. Ömer'in Allah tasviri, oldukça önemlidir.²¹

¹⁹ Age., cilt: 1, kitap: 5, s. 1714.

²⁰ Age, IV, 32-33.

²¹ Age, IV, 32-33.

d-Hz. Ömer Döneminde Müslümanlardan Birinin Hilali Gördüğünü İddia Etmesi

Mevlânâ bu kez, Hz. Ömer'i döneminde meydana gelen hilali gözetleme olayıyla gündeme getirmektedir. Bilindiği üzere müslümanlar oruca hilali görerek başlar ve bitirirler.²² Hilalin gözetlenmesinin insana vakitleri ayarlama ölçütü olduğu Kur'an'da da belirtilmektedir.²³

Hiz. Ömer döneminde de müslümanlar oruca başlamak için hilali gözetliyorlardı. İşte bunun için bir grup hilali gözetlemek için bir dağa çıkmışlardı. O sırada müslümanlardan biri, halifeye hilali gördüğünü söylemiştir. Hiz. Ömer ufukta hilali göremeyince o gördüğünü söyleyen şahsa hayalinde hilali gördüğünü söyledi. Eğer hilali görmesi gereken biri olacaksa onun da kendisinin olduğunu ifade etti. Hilali gördüğünü söyleyene kaşının bir kılının kavislenmiş olduğunu bu yüzden ona bir hilal görüntüsü verdiğini belirtmiştir.²⁴

Elbetteki Mevlânâ'nın amacı, Hiz. Ömer döneminde meydana gelmiş bir olayı burada anlatmak değildir. Olayı kısaca verdikten sonra asıl bu hikâyeden çıkarılması gereken dersler nelerdir onlara değinmektedir. Bir kaşın kılının eğrilmesiyle ne tür vahim sonuçlara sebep olduğunu, eğer vücudun tamamının eğrilmesiyle nelerle karşılaşılacağını dile getirmektedir. Doğruluğa, adalete göndermede bulunmaktadır.²⁵

III-Hz. Osman

Hulefâ-yi Râşidînin üçüncü, Hiz. Osman'dır. İslam tarihinde Hiz. Osman döneminde meydana gelen fitne olayları ve öldürülmesinin yanında yaygın olarak hayası, cömertliği ve Hiz. Peygamber'in iki kızı ile yaptığı evlilikten dolayı aldığı "Zî'n-Nûreyn" lakabı ile gündeme gelmektedir. Edebiyat eserlerinde ise Hiz. Osman, siyasi olaylardan ziyade daha çok diğer özellikleri ile bahsedilmektedir. Döneminde meydana gelen tatsız olaylar ve öldürülmesi genellikle zikredilmemektedir. Örneğin Ahmed Yesevî, onun haya sahibi oluşunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Üçüncü dostu yâr olan haya sahibi Osman'dır

Her nefeste yâr olan haya sahibi Osman'dır..."²⁶

²² Hiz. Peygamber "Hilali görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin; eğer hava kapalı olursa onu takdir edin" buyurmuştur. Buharî, Savm, 11; Müslim, Sıyam, 3,18.

²³ "Habibim! Sana hilallerden soruyorlar. De ki: Onlar, insanlara vakitlerini bildiren işaretlerdir". Bakara 2/189.

²⁴ Age., (Tâhirü'l-Mevlevî), cilt:2, kitap:1, s. 43-44.

²⁵ Age., (Tâhirü'l-Mevlevî), cilt:2, kitap:1, s. 46 vd.

²⁶ Divân-ı Hikmet, s. 63.

Mevlânâ, Mesnevî'sinde Hz. Osman'dan da bahsetmektedir. "Yüceler yücesi, talihli kutlu er" olarak bahsetmesi, onun Hz. Osman'a bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Mevlânâ Mesnevî'sinde Hz. Osman'dan onun selefleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in aksine Resûlullah'ın minberde oturduğu basamağa kadar çıkması konusuyla bahsetmektedir.

Hz. Osman halife olur olmaz hemen koştu, minbere çıktı.

Fahr-i Kâinat Efendimiz'in minberi üç basamaktı; Ebû Bekir ikinci basamağa otururdu.

Hz. Ömer, kendi döneminde dine saygı göstermek için ikinci basamağa çıkardı.

Hz. Osman'ın devri geldiğinde o, minberin üstüne çıktı; o talihi kutlu er, minberin üstüne oturdu.

Boşboğazın biri şöyle sordu: O ikisi Resûlullah'ın yerine oturmadılar.

Sen mertebe bakımından onlardan aşağı olduğun halde neden onlardan üstün olmak sevdasına düştün?

Hz. Osman, ikinci basamağa çıksaydım dedi, Ömer'e benziyorum sanılabilirdi.

İkinci basamağa çıkmaya kalkışsaydım, Ebû Bekir bu, ona benziyor diyebilirdin.

Minberin üstüye Mustafa'nın yeri; beni o padişaha benzetmek, kimsenin vehmine gelmez.²⁷

Sonra muhibbiy-i İlâhi olan Hz. Osman ikinci vakti yaklaşınca kadar sessiz kaldı.

Halifenin o uzun sükutu esnasında kimsenin: Haydi söyle! demeye, yahut mescitden dışarı çıkmaya ceraseti kalmadı.²⁸

Hz. Osman'ın verdiği cevap, camide bulunan bilgin (havâs) ve sıradan insanda (avâm) da muhabbet oluşturmuştur. Mescidin içi de dışı da ilahi nur ile dolmuştur. Buradan anlıyoruz ki Mevlânâ, Hz. Osman'ın bu uygulamasını tasvip etmekte, bazıları gibi onu bu eyleminden dolayı eleştirmemektedir²⁹.

²⁷ Age., IV, 74.

²⁸ Age., (Tâhirü'l-Mevlevî), XII, 126.

²⁹ Hz. Osman'a muhalif grupların halkı tahrik için ileri sürdükleri bazı şikayet konuları vardı. Bunlar, Hz. Osman'ın önemli devlet görevlerine tayin ettiği yakınlarına devlet hazinesinden büyük miktarlarda başışta bulunması, Kureyş ileri gelenlerinin Medine'den ayrılıp fethedilen bölgelerdeki şehirlere yerleşmelerine ve oralarda çok miktarda mülk edinmelerine göz yumması, bazı sahabelere fethedilen şehirlerde iktâlar vermesi, Kur'an'ı istinsah ettirdikten sonra diğer Kur'an nüshalarını yaktırması, Kureyş adına kabilecilik yapan bazı valilere ses çıkarmaması, Hz. Peygamber tarafından Taif'e sürülen amcası Hakem b. Ebû'l-Âs'ın dönmesine izin vermesi, kendisini eleştiren Ebû Zer el-Gifârî, Abdullah b. Mes'ud ve Ammar b. Yasir gibi sahabeleri çeşitli şekillerde cezalandırması, Medine civarındaki bazı

IV- Hz. Ali

İslam kültürünün Hz. Muhammed'den sonra en mühim simalarından biri olan Hz. Ali, bu dine ait ilimler, mezhepler ve tasavvuf ekolleri tarihinde büyük bir yer tutmaktadır. Sadece müslüman Arap dünyasının değil, İslamiyet'i kabul eden bütün kavimlerin geçmiş ve şimdiki zamanları itibariyle hayatında, edebiyatında değerli ve önemli bir mevkie sahip olan Hz. Ali, Türk edebiyat ve kültüründe de bir "milli kahraman" gibi benimsenmiş ve sevilmiş, halen de sevilmektedir. Çünkü o, akıl, zeka, ilim, hikmet, güzel ahlak, kahramanlık, hitabet gibi pek çok insanî ve dinî meziyeti kendisinde toplamış bir şahsiyettir. Hz. Ali asırlar boyunca tarihi kişiliğiyle birlikte efsanevi bir mahiyete de büründürülmüş; hatta kendisine duyulan aşırı sevgi, yer yer bazı küçük gruplar tarafından dinin esasları ve aklın ölçüleri dışına taşırılmıştır.

Hulefâ-yi Râşidinin dördüncüsü olan Hz. Ali, İslam tarihi ve edebiyat eserlerinde diğerlerine göre daha çok değişik yönleriyle zikredilmektedir. Bu da onun çok yönlü kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Hz. Ali, kaynaklarda şecaati, kahramanlığı, savaşçılığı, ilmi ve hikmetli sözleriyle³⁰ zikredilmektedir. Hz. Ali edebiyat kaynaklarında bazen, "Allah'ın aslanı", Peygamber'in sevgili damadı", "yiğitlerin şahı", "ilim şehrinin kapısı", "Hayber fatihi", "Kevser sâkisi" olarak bazen de kendisine ait ve bağlı olan Kanber, bineği Düldül ve kılıcı Zülfikâr ile karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında da önemli bir yer tutmakta ve ilk Türk edebiyatçıları onu –tıpkı diğerleri gibi- zikretmeden geçemezler. Ahmed Yesevî ve Yusuf Has Hacib de eserlerinde Hz. Ali'yi bu yönleriyle dile getirmektedirler.³¹

arazileri beytülmal develeri için koruluk haline getirmesi, hac için Mekke'de bulunduğu sırada farz namazları mukimler gibi kılması, Mescid-i Nebevi inşaatında önceden kullanılmayan bazı malzemeleri kullandırması, Resul-i Ekrem'den intikal eden hilafet mührünü Bi'ri Reîs'e düşürmesi gibi konular bulunmaktadır. Hz. Osman'ın Resûlullah'ın minberinde bir üst makama oturması da eleştirilen konular arasındadır. Ancak bütün bunlar elbette ki Hz. Osman'ın öldürülmesine birer sebep teşkil etmemektedir. el-Kâdî Ebû Bekir İbn A'râbî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk., Muhibüddin el-Hatîb, Dımaşk 1412, s. 81 vd.; İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 440.

³⁰ Hz. Ali'nin veciz sözleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Adem Ceyhan, *Hazreti Ali Vecizeleri*, Ankara 2006.

³¹ Bkz., *Divân-ı Hikmet*, s. 56, 63; *Kutadgu Bilig*, bb.49-62. Hz. Ali'nin savaşları konusunda edebiyat kaynaklarında pek çok cenknâmeler yazılmıştır. İsmet Çetin eserinde Hz. Ali'nin cenknâmeleri hakkında yazılmış eserleri uzunca sıralamaktadır. Bunun için bkz., İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997, s. 15 vd.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Mevlânâ Mesnevî'sinde halifeler içerisinde en çok Hz. Ali'den bahsetmektedir. Mevlânâ bazen onun kahramanlığından, bazen döneminde kendisiyle ilgili yaşanan olaylardan, bazen de onunla ilgili menkıbelerden bahsetmektedir. Şimdi Mevlânâ'nın Mesnevî'de Hz. Ali'yi hangi konularda ele aldığı hususlarına bir göz atalım.

a-Düşmanın Hz. Ali'nin Yüzüne Tükürmesi, Hz. Ali'nin, Elinden Kılıcını Atması

Hz. Ali'nin düşmanın kendisine yaptığı hakarete nasıl cevap verdiğini Mevlânâ şöyle anlatmaktadır:

İbadetteki öz temizliğini, Allah'a bağlanışı, Ali'den öğren! Allah'ın aslanını temiz bil.

Savaşta bir yiğidi alt etti; hemencecik kılıcını çekti, koştu.

O da, her peygamberin, her erenin övüldüğü Ali'nin yüzüne tükürdü.

Bir yüze tükürdü ki ay bile secde yerine varır da ona karşı yere kapanır.

Ali, o anda kılıcını yere attı; onunla savaşmaktan vazgeçti.

O savaş eri bu işe şaşırıldı; bu yersiz merhamete, bu yersiz bağışlamaya şaşıtı kaldı.

Bana dedi, keskin kılıcını çektin; peki, neden yere attın da beni bıraktın?

Benimle savaşmaktan daha iyi ne gördün de beni avlamaktan vazgeçtin?

Ne gördün de böylesine öfken yatıştı; öyle bir şimşek çaktı da söndü-verdi?

Ne gördün ki o gördüğün şey, bana da aksetti de gönlümde, canımdan bir ışıktır belirdi?

Varlıktan da mekândan da daha yüce, candan da daha iyi ne gördün de can bağışladın bize?

Yiğitlikte Allah aslanısın sen; fakat mürüvvette nesin bunu kim bilir?

Mürüvvetle, Tih Çölü'nde Musa'nın bulutusun. Hani o buluttan eşi örneği bulunmayan nimetler, ekmekler yağmıştı.³²

Mevlânâ hikâyenin devamında Hz. Ali'nin bu âlicenap davranışını Hz. Musa'nın davranışına benzetmekte ve konuşmasını bu yönde devam ettirmektedir. Ardından da:

Ey Ali, sen tamamıyla akılsın, tamamıyla gözden ibaretsin, gördüğünün birazcığını söyle.

Hilm kılıcın canımızı kesti- biçti; bilgi suyun, tozumuzu toprağımızı arıttı diye sürdürmektedir³³.

³² Age. I, 610-620.

³³ Age., I, 621.

Kâfir, Hz. Ali'nin bu davranışı sonrasında müslüman oldu. Müslüman olan şahsa Hz. Ali, neden kılıcı elinden attığını şöyle dile getirmektedir:

Ali dedi ki: Ben kılıcı Allah için vuruyorum; Allah'ın kuluyum, bedenim buyruğunda değilim ben.

Allah'ın aslanıyım, nefis aslanı değilim; dinime tanıklık eden, yaptığım iştir.

Ben savaşta, "Attığın zaman sen atmadın³⁴, sırrının özüyüm; ben kılıç gibiyim; vuransa güneştir diye açıklamaktadır.³⁵

Mevlana, burada Hz. Ali'nin "Allah'ın arslanı" lakabını, kahramanlığını, savaşlardaki mücadelesini sadece Allah için gerçekleştirdiğini, kendisine yapılan hakareten dolayı vereceği mücadelenin nefisine yönelik olduğunu zikretmektedir.

b- Hz. Ali, Hilm, Sabır ve Adalet Timsalidir

Mevlânâ'ya göre Hz. Ali, hilm, sabır, adalet örneğidir. Mevlânâ, bunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

..Saman çöpü değilim; hilm, sabır, adalet dağım; kasırga, nasıl olur da dağı kapabilir?

Bir yelle yerinden oynayıp uçan, saman çöpüdür; zaten de uygun esmeyen nice yeller var.

Namaz ehli olmayanı öfke yeli, şehvet yeli, tamah yeli kapıp götürür³⁶.

c-Mevlânâ'ya Göre Hz. Ali, Her İşini Allah İçin Yapar

Mevlânâ'ya göre Hz. Ali, Allah'ın adamıdır. Her ne yaparsa Allah için yapmaktadır.

Sakınmam da Allah içindir, vermem de Allah için; işte bu kadar.

Tamamıyla Allah içinim, başka kimsenin adamı değilim ben.

Ne yapıyorsam Allah içindir, taklit değil. Hayale kapılarak, zanna, şüpheye düşerek iş görmem; görerek iş yaparım ben.

İçtihattan da kurtulmuşum, araştırmaktan da; gönlümle Allah'a yapışmış, tutunmuşum ben....³⁷

d-Mevlânâ'ya Göre Hz. Ali İlim Şehrinin ve Rahmetin Kapısıdır

Mevlânâ'ya göre de Hz. Ali, bilgi şehrinin kapısıdır³⁸.

³⁴ Enfal, 6/17.

³⁵ Age. I, 625.

³⁶ Age., I, 625.

³⁷ Age., I, 626.

³⁸ Hz. Ali'nin fazileti inkâr edilemez. Müslümanlar arasında zaten bunu inkâr eden de olmamıştır. Ancak onun fazileti konusunda bazı gruplarca (Gâliye) aşırılığa gidil-

Değil mi ki o ilim şehrinin kapısının sen; değil mi ki hilm güneşinin parıltısının sen; A kapı, kapı arayana açıl da kabuklar özlensin, içe kavuşsun.³⁹

Hiz. Ali ile ilgili olarak hadis bilginlerinin üzerinde en çok tartıştığı rivayetlerden biri de "Ben ilmin şehriyim. Ali de kapısıdır" hadisidir.⁴⁰ Hiz. Ali'nin Resûlullah'tan gayb ilmini öğrendiği, ondan manevi ilimler tahsil ettiği belirtilmektedir. Tasavvufçular muhaddislerle rağmen bu hadisin sahih olduğunu kabul etmektedirler. Biz burada hadisin sıhhatini değerlendirecek durumda değiliz. Bizim söylemek istediğimiz husus, edebiyat ve tasavvuf kaynaklarında Hiz. Ali ile ilgili söylenen sözlere ihtiyatla yaklaşmakla birlikte bunların birer kültürel zenginlik olabileceklerini kabul etmektir.

Hiz. Ali çoğu kaynaklarda ilmin kapısı, hikmet ilmini en iyi bilen kişi olarak anılmaktadır. Örneğin meşhur filozof İbn Sina, Hiz. Ali'yi "Mustafa ilmi"nin, "hikmet ilmi"nin kapısı olarak gördüğünü şu dizeleleriyle dile getirmektedir:

"...Mustafa ilmine Ali kapısından gir,
İlmi göz yapan, görüş derecesinde kuvvetli olan veliden gir,
O ilmi, bu Ali bilmez demel!
Ebû Ali İbn Sina'nın bilmediği şeydir hikmet".⁴¹

Yine Mevlânâ'ya göre Hiz. Ali, ilmin kapısı olduğu gibi rahmetin de kapısıdır. Ancak o kapıyı göreceğ gözlerin olması gerekir; aksi takdirde kör olanlar onun bu özelliğini göremezler:

A rahmet kapısı, a "eşi, dengi olmayan Allah'ın" eşiği, kapısı, sen hiç mi hiç kapanma.

Zaten her esinti, her zerre bir pencere; fakat gözü açık olmayan, orada bir kapı var diyebilir mi hiç?⁴²

diği de bir muhakkaktır. Bu tür gruplar tarafından uydurulan hadislerin önemli bir kısmı, İslami ölçülerle bağdaşmayacak mahiyettedir. Örneğin öldükten sonra onun dünyaya tekrar döneceği veya öldürülmeyip hâlâ yaşadığına, bulutta gizlendiğine, gök gürültüsünün onun sesi, şimşegin de kamçısı olduğuna dair rivayetler bu türdendir. Hiz. Ali'nin faziletine dair, uydurma hadislerin yanında bir de asılsız olmamakla birlikte, muhaddislerin birçoğu tarafından zayıf olarak değerlendirilen rivayetler de bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili hadis âlimlerinin en çok tartıştıkları rivayetlerden biri de yukarıda Mevlânâ'nın da verdiği Hiz. Ali'nin "Ben ilmin şehriyim" hadisidir. Daha Resûlullah döneminde ve sonraki devirlerde kırat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dini ilimlerin muhtelif sahabelerden öğrenildiği bir gerçektir. Bu nedenle ilim kapısının sadece Hiz. Ali olduğunu ileri sürmek isabetli bir görüş değildir. M. Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA.*, İstanbul 1989, II, 376.

³⁹ *Age.* I, 622.

⁴⁰ Tirmizî, *Menâkıb*, 20.

⁴¹ Adem Ceyhan, *Age.*, s. 23.

⁴² *Age.* I, 622.

e-Mevlânâ'ya Göre Hz. Ali Bir Kahramandır

Mevlânâ'nın gözünde Hz. Ali, eşsiz bir kahramandır. Bu, İslam tarihi kaynaklarında da kabul görmektedir. Hicret esnasında Resûlullah'ın yerinde yatağına yatması ile başlayan Hz. Ali'nin kahramanlığı Hz. Peygamber döneminde üstlendiği görevler boyunca devam etmiştir. Onun Bedir ve Hayber'de gösterdiği kahramanlıklar gerçekten dillere destandır.

...Tek başına bir ümmetsin sen; fakat yüz binlerce ere bedelsin...⁴³

Hz. Ali, sadece Allah için savaşan bir kahramandır. Kahramanlığı onu, eşsiz ve tek olan Allah'a karşı böbürlenmesini gerektirmez; aksine onun karşısında bir kul olduğunu anlamasını sağlar. Hz. Ali, asla bedeninin buyruğunda değildir. Hz. Ali, Allah'ın aslanıdır, nefsin aslanı değil⁴⁴.

Mevlânâ, Mesnevî'de Hz. Ali'nin lakaplarını -yukarıda Allah'ın aslanı lakabında olduğu gibi- zaman zaman açıkça dile getirir. Hz. Peygamber tarafından verilen Hz. Ali'nin meşhur lakabı Ebû Turâb⁴⁵ da Mesnevî de geçmektedir:

...Ebû Turâbım ama bağ bahçe kesilmişim⁴⁶.

Hz. Ali, cömerttir, takva sahibidir, Allah'tan sakınır, Allah için verir. O Allah'ın adamıdır, başkasının değil. Yaptıklarında samimidir, taklit yoktur. Hayale kapılarak zanna ve şüpheye düşerek iş görmez⁴⁷.

Hz. Ali kinden, garazdan uzaktır. O, vereceği karar ve davalarda insanların şahadetine değil, Allah'ın şahadetine önem verir. Hz. Ali'ye göre şehvete ve nefsin kul olan, Allah katında savaşta tutsak olup esir düşmüş kişilerden daha kötüdür. Çünkü esir düşmüş olan bir sözle efendisinin kulluğundan kurtulabilir; ancak şehvete kul olansa tatlı yaşar, ama ölümü acıdır. Bu tutku öyle bir şeydir ki sahibini kuyuya iter; ancak düşenler kuyunun dibini bulamazlar. Bu, onların suçudur, seçimleridir, Allah'ın zoruyla o kuyuya düşmemişlerdir⁴⁸.

⁴³ Age. I, 624.

⁴⁴ Age. I, 625.

⁴⁵ Hz. Ali'nin pek çok lakabı bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebû Turâb, Haydar, Esedullah (Allah'ın aslanı), Şir-i Yezdân, el-Murtaza gibi çoğaltabileceğimiz lakapları bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında Haydar, el-Murtaza ve Ebû Turâb en çok yaygın olanlarıdır. Hz. Ali'nin lakapları konusunda geniş bilgi için bkz., Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ali", *DİA.*, İstanbul 1989, II, 374; Ali Aksu, "Asr-ı Sadet ve Emeviler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları", *CÜİFD.*, Sivas 2001, cilt, V, sayı:2, s. 229-248.

⁴⁶ Age. I, 626.

⁴⁷ Age. I, 626.

⁴⁸ Age. I, 627.

f-Mesnevî'ye Göre Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi

Mevlânâ, Hz. Ali'nin ölümünün seyisi (hizmetçisi) tarafından olacağını bir kıssa ile anlatmaktadır. Kıssaya göre Hz. Peygamber bir gün kölesinin başını boynundan keseceğini söylemiştir. Hz. Ali'yi öldürmesi takdir edilmiş olan köle Hz. Ali'den kendisini bir an önce öldürmesini ve böyle bir olayı yaşamak istemediğini belirtir. Ancak Hz. Ali, bunun kaçınılmaz bir kader olduğunu söyler. Hz. Ali'ye göre kölesinin kendisini öldürmesi bir yazgıdır. Bu nedenle de ona nefret ve kin beslemez.⁴⁹ Mevlânâ, buradan hareketle Hz. Ali'nin gece gündüz düşmanını gözüyle görmesine rağmen ona karşı hiçbir kin ve nefret duymamasından dolayı onun ne kadar yüce bir insan olduğuna dikkat çekmektedir⁵⁰.

Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin Uhud Gazvesi'nde şehit düşmediğini öğrendiğinde, onun daha sonra şehitlik mertebesine ulaşacağını belirtti. Hendek Gazvesi'nde Hz. Ali, Amr b. Abduvedd'in başını yaralamıştı. Amr, başının yaralandığını ve kanın aktığını görünce bundan daha kötüsünün kendisine yapılacağını, birisinin onu öldüreceğini söyledi.

Bir defasında Hz. Ali, Şaban ayının son Cumasında Ramazan ayının faziletlerinden bahsediyordu. Konuşması bittikten sonra Hz. Ali, Resûlullah'ı ağlarken gördü. Hz. Ali, Hz. Peygambere neden ağladığını sordu. Resûlullah da "Ramazan ayında senin kanını helal sayacaklar, seni öldürecekler bunun için ağlıyorum" dedi. Ardından "Sen rabbine namaz kılarken, benden önce gelenlerin ve benden sonra da geleceklerin en kötüsü olacak olan biri seni başından yaralayacak" buyurdu. Hz. Ali bunun üzerine "Bu durum, benim dini-

⁴⁹ Age. I, 642–643. Tabii ki Mevlânâ'nın burada Hz. Ali ile ilgili aktarmış olduğu bilgi hem tarih kaynakların bize aktarmış oldukları bilgilerle çelişmekte hem de İslam'ın kader anlayışı ile taban tabana zıttır. Burada öncelikle Allah Resulünün, Hz. Ali'nin hizmetçisi tarafından öldürüleceği yönünden gelecekle ilgili bilgi vermesi doğru değildir.

⁵⁰ Age. I, 648–649. Genellikle Şii kaynaklarının hemen hemen tamamı Hz. Ali'nin kaderini önceden bildiğini, Kufe'ye gelip yerleşen İbn Mülcem'in niyetini ve onun kendisini öldüreceğini sezdiğini, fakat ölümden korkmayıp Allah'ın kaderine teslim olduğunu rivayet etmektedir. Ancak bunların gerçekte bağdaşmadığını belirtmekle yetinelim. Hâlbuki biz biliyoruz ki Hz. Ali kendisini yaralayan İbn Mülcem'e karşı kin gütmemiştir. Ancak bu onun kendisine yapılanlara sessiz kaldığı ve kaderine teslim olduğu anlamına gelmez. Tam aksine Hz. Ali yaralı bir vaziyetteyken İbn Mülcem onun huzuruna çıkarılır. İbn Mülcem, Hz. Ali'ye, kılıcını kırk gün süreyle bilemediğini ve Allah'tan kendisine insanların en şerlisini öldürmeyi nasip etmesini dilediğini söylediğinde Hz. Ali eğer kısas gerekirse onu bu kılıçla yani kendi bilemediği kılıçla öldürülmesi emrini vermiştir. Böylece Hz. Ali, İbn Mülcem'i insanların en şerlisi olarak gördüğünü ima etmiştir. Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbn Mülcem", *DİA.*, İstanbul 1999, XX, 220.

min selametiyle mi olacak? diye sordu. Resûlullah da "Evet" karşılığını verdi. Hz. Ali de "Bu, benim için bir müjde" dedi.⁵¹

Hz. Ali, kendisini öldürmeyi planlayan Abdurrahman b. Mülcem'e rastladığında, "Ben onun yaşamasını dilemekteyim; oysa o beni öldürmeyi istemektedir" dedi. Hz. Ali, 40/661 yılı Ramazan ayında İbn Mülcem tarafından şehit edildi.⁵²

Hz. Ali, savaşta yüzüne tüküren kişiye "Sen benim yüzüme tükürdüğün zaman öfkelenirim, savaşmamda öz temizliği kalmadı, seni öldürmeme engel buydu" dedi. Hz. Ali'ye göre adamı öldürmesi, hem Allah için hem de öfkesinin sonucu olacaktı. Allah için olacaktı; çünkü zaten Allah adına savaşıyordu. Öfkesi için olacaktı; çünkü adam Hz. Ali'nin yüzüne karşı tükürmüştü.

Hz. Ali'nin bu olgun davranışı kâfiri çok etkiledi; gönlünde bir ışık belirdi. Kâfir şöyle dedi:

—Ben cefa tohumunu ektim; seni bir başka çeşit sandım.

Oysaki sen, tek huylu bir Tanrı terazisiymişsin; hatta her terazinin di-liymişsin.

Meğer benim soyum-sopummuşsun, yakınımışsin; meğer din mu-munun ışığı senmişsin.

Bana şahadet sözünü söylet; çünkü seni, zamanın en yücesi gö-r-düm.⁵³

Sonuçta kâfir, Hz. Ali'nin bu davranışı üzerine müslüman ol-muştur.⁵⁴

⁵¹ Age. I, 657–658. Mevlânâ'nın burada Hz. Ali ile ilgili verdiği bilgiler de sıkıntılıdır. Çünkü yine Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde Hz. Ali şehit düşmemesi sonucu onun gelecekte şehit olacağını söylemesi de Allah Resulünün gaip ve gelecekle ilgili bilgiler vermesi hususuyla çelişmektedir. Resûlullah, insanlar hakkında doğ-rudan doğruya bu tür bilgiler vermemiş ve kendisinde bu yetkiyi görmemiştir. Zaten yaşadığı olaylara baktığımızda da bunu görmemiz mümkündür. Eğer böyle bir durum olsaydı döneminde ve sonraki dönemlerde –örneğin Recî', Bi'ri Maüne, Cemel ve Siffin'de yaşananlar gibi- istenmeyen savaşlar ve olaylar meydana gelmezdi.

⁵² İbn Mülcem, Himyeri asıllı olup Hz. Ömer zamanında Medine'ye gelerek Muâz b. Cebel'den Kur'an öğrenmiştir. Mısır'ın fethine de katılmış olan İbn Mülcem, Siffin'de Hz. Ali'nin safında Muaviye'ye karşı savaşmış, Hakem Olayı'ndan sonra diğer Hâricilerle birlikte Hz. Ali'ye karşı cephe almış sonunda da onu şehit etmiş-tir. Fiğlâlî, "İbn Mülcem", *DİA.*, İstanbul XX, 220.

⁵³ Age. I, 654.

⁵⁴ Age. I, 654.

g-Bir Çıfıtın Hz. Ali'ye Eğer Allah'ın Seni Koruyacağına İnanıyorsan Kendini Yüksek Bir Yerden Yere At Demesi

Hz. Ali, bir çıfıtın⁵⁵ kendisine eğer Allah'ın seni koruyacağına inanıyorsan bu köşkün üstünden kendini yere at demesi ve Müminlerin emirinin de ona cevap vermesi ile gündeme gelmektedir.

Mevlânâ'nın ifadesiyle Allah'ı yüceltmeyi bilmeyen bir inatçı, bir gün Murtaza'ya⁵⁶ dedi ki:

A akli başında kişi, çok yüksek bir dam ve köşkün üstünde; Allah'ın korumasını da biliyorsun.

"Evet" dedi Murtaza, o, bizim varlığımızı, çocukluğumuzdan beri adam akıllı korur, ganîdir de.

Çıfıt, "peki" dedi, Allah'ın korumasına iyice dayan da haydi at kendini damdan. Bana da tam inanç sahibi oluşuna inanç gelsin; güzelim inancına gösterdiğin bu delille inanayım sana.

Emir⁵⁷ ona dedi ki: Sus, defol git de bu küstahlık yüzünden canın belaya uğramasın. Kulun, belaya uğrayıp Allah'ı sinamaya kalkışması yaraşır mı ki? A akılsız, a ahmak, kulun haddi midir ki herzevekillik etsin de Allah'ı sinamaya girişsin....

Hz. Ali, bu vatandaşa serzenişe devam etmektedir⁵⁸.

h-Hz. Ali'nin Sırlarını Bir Kuyuya Açması

Bir başka yerde de Hz. Ali'nin bir kuyuya ah etmesi örnek olarak verilmektedir.

...Danışma çağı değil, kendine gel de yol almaya bak; âh edeceksen Ali gibi kuyuya âh et...⁵⁹.

Menkıbe olarak aktarıldığına göre Hz. Ali, sırlarını kimseye açmamış, gidip bir kuyuya söylemiştir⁶⁰. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye bazı ilahi sırlar söylemiş, Hz. Ali dayanmamış bunları söylemek ihtiyacı duymuştur. Fakat kimseye de söyleyememiştir. Gidip bir kuyuya söylemiştir. Kuyunun kıyısından çıkan kamışlardan birini, bir çoban kesip kaval yapmıştır. Kavalı çalmaya başlayınca bu sırlar, nağme halinde gönüllere yayılmıştır⁶¹. İslam tarihi kay-

⁵⁵ Çıfıt ibaresinden kasıt bir yahudidir. Zaten Mesnevî'nin diğer şarihlerinden Tahirü'l-Mevlevî de hem çıfıt hem de Yahudi kelimesi birlikte kullanmaktadır. Bkz., *Age.*, (Tâhirü'l-Mevlevî), XII, 89-90.

⁵⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi Murtaza, Hz. Ali'nin lakaplarından biridir. Dolayısıyla burada kastedilen Hz. Ali'dir.

⁵⁷ Buradaki emirden kasıt, yine Hz. Ali'dir.

⁵⁸ *Age.*, IV, 53-55.

⁵⁹ *Age.*, IV, 315.

⁶⁰ "Gâh kendi âleminde coşar köpürürdü; gâh gider, sırlarını kuyuya söylerdi" beytiyle bu hikâye işaret edilmektedir. Feridüdin Atar, *Mantıku't-Tayr*, çev., Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1962, s. 28.

⁶¹ *Age.*, IV, 328-329.

naklarında Hz. Ali hakkında böyle bir olaydan hiç bahsedilmemektedir. Hz. Ali, burada örnek olarak sunulmaktadır. Biz biliyoruz ki Hz. Ali'nin pek çok konuda uyarı ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de sırların korunması, mahremiyetidir. Örneğin Hz. Ali'ye nispet edilen şu meşhur sözü hepimiz bilmekteyiz. "Sırrın senin esirindir. Onu bir kez söylediğin zaman sen onun esiri olursun". Burada da muhtemelen sır olarak kendisine bir bilgi verilen şahıs, onu eğer tutamıyorsa dahi onu bir kuyuya açsın ama insanlara kesinlikle söylemesin mesajı verilmektedir. Kaldı ki burada ifade edilen Hz. Peygamber'in ilahi bir sır vermesi zaten söz konusu olamaz. İlahi söylemler, sır olarak hiçbir kimseye özel olarak söylenmez. Tebliğ etme görevi, peygamberlerin olmazsa olmazlarındandır.

ı-Hz. Ali'nin Bir Çocuğu Düşmekten Kurtarması

Bir başka yerde de Hz. Ali, çocuğu kayıp oluşun ucuna giden, tehlikeye düşen bir kadının çare bulması istemiyle karşımıza çıkmaktadır.

Bir kadın Murtaza'nın huzuruna geldi de, çocuğum dedi, oluşun üstüne kaydı. Çağırsam gelemez, elim de ermez; öylece bıraksam korkuyorum, aşağıya düşecek...

Tanrı hakkı için ey ulular, bu dünyada da elimizi tutan sizsiniz, o dünyada da. Tez derdime derman et ki gönül meyve mi yitireceğim diye gönülüm tir tir titriyor.

Hz. Ali, dama bir çocuk çıkar da çocuk, kendi cinsinden bir çocuğu görsün dedi. Çabucak oluktan o çocuğun yanına gelir. Cins, daima kendi cinsine âşıktır.

Kadın, Ali'nin dediğini yaptı. Çocuk, sürüne sürüne o çocuğun yanına geldi; aşağıya düşmekten kurtuldu⁶².

Mevlânâ buradan peygamberlerin de hemcinsleri olan insanlardan gönderilmesinin sebep ve hikmetini açıklamaya çalışmaktadır⁶³.

Mevlânâ, bir yerde de dört halifenin cennetle müjdelenenlerden olduklarını söyleyerek dolaylı olarak dört halifeden de bahsetmiş olmaktadır⁶⁴.

Mevlânâ bazen de halifelerden isimlerini zikrederek değil de dolaylı yolla da bahsetmektedir. Örneğin Mısır ve Yunan filozofları ile İslam filozoflarının gözüyle insanın küçük âlem mi yoksa büyük âlem mi tartışmasına Hz. Ali'nin bir şiirini zikrederek cevap vermektedir.

⁶² Age., IV, 373.

⁶³ Age., IV, 374.

⁶⁴ Age., V, 134.

Demek ki sen, görünüşte, küçük âlemsin; fakat gerçekte sen büyük âlemsin⁶⁵.

Hz. Ali bir şiirinde bu anlamda şöyle demişti:

Dermanın sende; fakat senin haberin bile yok. Derdin de sende; fakat sen görmüyorsun.

Kendini küçücük bir beden sanıyorsun; oysa koskoca âlem, dürülmüş içinde senin.

Öyle apaçık bir kitapsın ki gizli şeyler, onun harfleriyle meydana çıkmakta.

Aynı şekilde Hz. Ali'nin akıl konusunda söylediği şiire gönderme vardır.

Akıl ikidir: Birincisi çalışarak kazanılan akıldır; onu mektepteki çocuk, nasıl bilgi bellerse o çeşit beller, öğrenir, elde edersin...Öbür akılsa Tanrı ihsanıdır onun kaynağı, can içindedir...⁶⁶

Mevlânâ, burada Hz. Ali'nin üç beyit olan ve "Akıllı, iki akıl olarak gördüm: İnsanın yaratılışında olan akıl ve duyulmakla elde edilen akıl. İnsanın yaratılışında olmadıkça duymakla elde edilen aklın faydası yoktur; o, gözün ışığı olmaz, göz görmezse güneşin bir fayda sağlamamasına benzer" mealindeki şiirlerine işaret etmektedir⁶⁷.

Sonuç

1-Mevlânâ Mesnevî'sinde dört halife hakkında bilgi verirken herhangi bir mezhebi görünüm veya üstünlük vermemektedir. Belki ilk görünürde Hz. Ali hakkında fazla bilgi vermesinden hareketle onun Hz. Ali'ye karşı daha fazla sempati beslediği düşünülebilir. Ancak diğer halifeler hakkında olumsuz hiçbir ifadede bulunmaması, bu düşünceyi bertaraf etmektedir.

2-Dört Halife hakkında verdiği bilgiler bizim İslam tarihinde bildiğimiz siyasi, sosyal ve askeri olaylardan ziyade daha çok ahlak ve tasavvuf ağırlıklıdır. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi, hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu söylemesi, şûra olayı, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanan üzücü olaylar, Cemel ve Siffin vakıaları gibi İslam tarihinde meydana gelmiş olan üzücü olaylara hiç mi hiç değinmemiştir.

3-Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde verdiği bilgilerin bir kısmı, tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bunu metin içerisinde dipnotlarla belirttiğimiz için burada tekrar etmek istemiyoruz.

⁶⁵ Age., IV, 85.

⁶⁶ Age., IV, 278-279.

⁶⁷ Age., IV, 284.

4-Metin içerisinde de belirttiğimiz gibi Mevlânâ dört halife hakkında sunduğu bilgilerin eşit oranda olmadığını görmekteyiz. Halifelerden en çok sırasıyla Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman hakkında bahsettiğini söyleyebiliriz.

5- Mevlânâ Mesnevîsinde Hz. Ebû Bekir'i Mirac Olayı; Hz. Ömer'i devlet başkanı olmasına rağmen sade yaşamı, İslâmiyeti kabulü konusunda Ebû Cehil ile olan durumu, döneminde meydana gelen bir yangın ve adaleti ile zikretmektedir. Hz. Osman sadece selefleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in aksine Resûlullah'ın çıktığı minbere oturmasıyla gündeme getirmektedir. Hz. Ali ise, dönemde meydana gelen veya geldiği belirtilen olaylarla anılmaktadır. Hz. Ali diğer halifelere göre daha çok işlenmekte ve daha güncel olaylarla karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda düşmanının Hz. Ali'nin yüzüne tükürmesi, Hz. Ali'nin buna karşılık olarak onu öldürmekten kaçınması, onun hilm, sabır ve adalet timsali olduğunun açıklanması, her işini Allah için yapması, ilim şehrinin kapısı olduğu, kahramanlığı, şehit edilmesi, çifit ile olan tartışması, sır sahibi olması ve bir çocuğu düşmekten kurtarması gibi olaylarla zikredildiğini görmekteyiz.

6-Dört Halife hakkında verdiği bilgilerden dikkatimizi çeken bir başka husus da Mevlânâ'nın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin lakaplarını eserinde vermiş olmasıdır. Bunu Hz. Ömer ve Hz. Osman için söyleyemiyoruz. Elbette ki Mevlânâ Mesnevî'sini oluştururken bunu özel olarak düşünmemiştir. Olayların gelişi bu şekilde olduğu için söz konusu iki halifenin lakaplarını eserinde anmış, diğerlerinin lakaplarına yer vermemiştir. Örneğin Hz. Ömer'in "Fâruk", Hz. Osman'ın "Zi'n-Nureyn" lakaplarından bahsetmemektedir.